

Något om skatteköp i allmänhet och ett i synnerhet – Grönhult nr 2

Gösta Strandberg

Då man läser om de gamla släktgårdarnas i Vånga sockens historia, som nedtecknats av olika författare får man ibland intrycket att åborna här har ägt sina gårdar från begynnelsen. I en del fall nämns att någon skatteköpte gården. Hur har då ägandeförhållanden varit i historisk tid?

Vånga socken ägdes till största delen, från 1200-talet, av Bäckaskogs kloster, vilket sedan, efter reformationen 1537, övertogs av danska staten. Det var därefter förläning till ätterna Ulfstand, Brahe, Bille och Parsberg. Slutligen överläts det med äganderätt åt ätten Ramel. Den siste ägaren av denna ätt var Ove Ramel, som vid Skånes övergång till Sverige 1658 naturaliserades som svensk adelsman. År 1684 indrogs Bäckaskog till svenska staten av Karl XI. Då blev de flesta åbor inom Vånga socken, som tidigare varit frälsebönder, kronobönder. Detta innebar att de arrenderade sina gårdar (kronohemman) av kronan med, från slutet av 1600-talet, ärftlig besittningsrätt. År 1789 stärktes denna besittningsrätt, och gick numera under namnet stadgad åborätt. Kronobönderna hade dock begränsad nyttjanderätt till sina marker. Kronans hejdridare (kronojägare) bevakade bl.a. att ingen avverkning av skog skedde olovandes. Olaga skogsavverkning förekom ibland för att hålla nöden från dörren. Straffen för detta var hårda. Böter, som ej kunde betalas, omvandlades t. ex. till 40 par spö. Jöns Persson i Västervik blev, då utmätta straff ej hjälpte, 1740 driven från sin gård, där han var född och bott i 26 år, för att få slut på skogsstölderna.

Enligt ett kungligt brev 1701 medgavs försäljning av kronojord med företrädesrätt för åbon. En fullständig skatteköpsförordning utfärdades 1723 och upphävdes 1773 men återvann laga kraft 1789. Det är enligt denna förordning som de flesta kronobönderna inom Vånga socken fått möjligheten att friköpa sina gårdar och bli självägande bönder.

Då jag för en tid sedan besökte Lena Blomstergren och Anders Borglund, som äger den norra gården i Grönhult, tidigare nr 2 numera nr 4:1, blev jag visad köpebrevet som upprättats då gården skatteköptes år 1738–39 för en summa av 159 daler 18 öre silvermynt. Detta köpebrev

har bevarats genom åren och blivit räddat undan två bränder på Grönhult, på 1850-talet och 1911. Köparen, dåvarande åbon Olof Mattsson (1695-1752), var min Farmors Morfars Farfars Farfar, varför detta köpbrev väckte mitt särskilda intresse. Jag fotograferade av det och sedan återstod att försöka tyda texten. Då detta inte är min starka sida, vände jag mig till min gode vän och tidigare sommargranne Torsten Hannrup och fick hjälp med att tyda- och skriva ner den i modernt typsnitt.

Grönhult nr 2 brukades av samma släkt i mer än 300 år, från 1500-talet till 1892. Under denna tid gick den i arv i nio generationer, varav nämnde Olof Mattsson var nummer fem. På gårdens ägor finns glimmerkvartsit, även benämnd ledsten, som användes till grindstolpar, liebrynen mm. och denna bröts och bearbetades sedan lång tid tillbaka. Gårdens näst siste ägare ur släkten, Ored Olsson, f. 1791 d. 1883, skapade sig en stor förmögenhet och blev ägare till, förutom Norra Grönhultsgården, Fegels-torp, Södra Grönhultsgården och Boana. Det var huvudsakligen husbehovsbränningen som skapade detta välstånd. Man lät sina torpare svedja stora skogsarealer och på dessa odla potatis, som sedan omvandlades till brännvin.

Under senare delen av 1800-talet blev tiderna dock sämre för skogsbönderna, husbehovsbränningen förbjöds, och i stället slog man sig ihop och startade ångbrännerier. Emigrationen och industrins framväxt gjorde att arbetskraften blev både dyrare och otillräcklig. Och så gick Norra Grönhultsgården samma öde till mötes som ett stort antal andra gamla släktgårdar i Skånes och Blekinges skogsbygder. Den siste ägaren ur den släkt som brukat den i mer än 300 år, Ored Oredsson, sålde den år 1892 till en överinspektör Amitzböll från Danmark.

Kontraktet på skatteköpet och den renskrivna texten följer:

H(ans) Kungl. Maj:ts och
 Sveriges Rikes Kammar-
 Collegii(.) Wij underskrifne Prae-
 sident med samtelige Cammar-Råd; Giörom witterligit /
 at såsom Hans Kongl. Maj:t vår allernådigste Konung / genom ut-
 färdad Förordning af den 19. Septembris Åhr 1723 / allernådigst beha-
 gat förklara / hwilka Crono-Hemman och Lägenheter måge til Skatte
 försäljas och huru där med förhållas bör / samt hwad där wid kom-
 mer at i ackt tagas / såsom ock at sielfwa Kiöpebrefwen nu som tilföre-
 ne af Kongl. Kammar-Collegio skola utfärdas;Altså / til underdå-
 nigst följte där af / hafwe Wij welat uplåta och försälla / efter som Wij
 härmed och i kraft af detta Wårt öpna Bref / på Hans Kongl. Maj:ts
 Wår allernådigste Konungs wägnar / uplåte och försälla til åboen
 Olof Mattsson efter skrefne hemman
 neml. uti Christianstads län, Willands
 Härad och Wånga sochn, Grönhult N(umr)o 2
 Mantal Tre Sextondedels, Cavallerie
 häste hemman
 under Skattemanna Börd och rättighet at niuta och behålla för
 Siuttijo Nijo D.(aler) 25 /: (öre) Silfwermynt
 dem han eftter handt Ränte mästaren
 Jochim F(?)yphoffs qwittance af d 18
 Martij 1732, under en post (?) af 159.
 D(aler) 18:/: (öre) Smt, riktigt erlagt och betalt:

(I vänstermarginalen till s 1 (svårläst!):
 "Mot(?) ij bet(alning(?)) Fyra d(aler) Smt
 da(?)tum 16 Sept 1732
 I Com:(missariens(?)) Ställe
 (?) Bergman
 junior")

[illegible]

San Antonio May¹³ mañana ay' o'cupat
en uniga de fupura unu^o de fupura
de uniga de fupura unu^o de fupura
de uniga de fupura unu^o de fupura
de uniga de fupura unu^o de fupura
de uniga de fupura unu^o de fupura

Afhände fördenskull Hans Kongl. Maj:t samt Sweriges Crono för-
bemälte hemman Grönhult N: 2. mantal
3/16., uti Christianstads län, Willands
Härad och Wånga sochn belägit, och till-
ägne det samma åboen Olof Mattsson
dess hustru, barn och arfwingar, så ock arf-
vinge eptter afwinge, med huus, iord,
åker äng, skog och mark, fiske och fiske
wattn, qwarn och qwarn ställe, Torp
och Torpställe samt alle andre tillägor,
i wåto och tårro ("i vått och torrt"), närhe och fierran / intet undantagan-
des af alt det /
som där til lyder / med rätta ligga bör / och lagligen tilwinnas kan /
at niuta / bruka och behålla under Skattemanna Börd och rättighet
til ewärdelig Ägo / som Lag förmår(.)

Där ock så skulle hända / at han eller de framdeles skulle wilje
denne Skatterättighet försälja / eller på någon annan transportera;
Så förbehålles Hans Kongl. Maj:t och Cronan / at han och de
skole wara skyldige / så wido det kan wara utom rätta Börd / detta
Kongl. Collegio den först til lösen at hembiuda. Och så framt
den å Kongl. Mayss wägnar ey inlösas,
då måge de hafwa macht den samma
till någon annan som de bäst med
asämjas kunna ("komma överens med") at föryttra ("försälja") och
transportera(.)

Stulle och förberörde på hvarjehanda sätt
 gå Kjöparen eller dess Arfwingar ifrån: Så vill Hans Kongl. Maj:t
 och Cronan hålla dem där uti aldeles stadeslöse. Så skal och mer-
 bemålte efter detta Brefs Datum ifrån
 Crono til Skatte uti Jordeböckerne införas. Där alle / som detta
 widkommet / och för Hans Kongl. Maj:ts och Cronones skull wele
 och skole göra och låta / hafwa sig hörsammeligen at esterrätta / icke
 görandes

Arfwingar här emot hinder / meen eller försång i någon mätte / nu
 eller i tillkommande Tider. Til yttermera wisso är detta med Kongl.
 Maj:ts och Rikens Sammar. Collegii Sigill samt vår egenhändige
 underkrift bekräftat. Stockholm den 27. Augusti. Åhr
 efter wars Herres Jesu Christi Naderike Födelse Ett Tusend Siu
 hundrade och på det

På dragande Kall och
 Embets wagnar

Spälsk
Medan Carl von Plessen
Prins Carl Alarik Olofsson
J. H. von Manteuffel & L. Forne

Skulle ock förberörde hemman på hwarjehanda sätt
gå Kiöparen eller dess Arfwingar ifrån; Så will Hans Kongl. Maj:t
och Cronan hålla dem där uti aldeles skadeslöse. Så skall ock mer-
bemälte hemman efter detta Brefs Datum ifrån
Krono til Skatte uti Jordeböckerne införas. Där alle / som detta
widkommer / och för Hans Kongl. Maj:ts och Cronones skull wele
och skole giöra och låta / hafwa sig hörsammeligen ("lydigt") at efterrätta /
icke
giörandes merberörde åbon Olof Mattsson,
dess hustru, barn eller
Arfwingar här emot hinder / meen eller förfång i någon måtto / nu
eller i tilkommande Tider. Till yttermera wisso är detta med Kongl.
Maj:ts och Riksens Kammar-Collegii Sigill samt vår egen händige
underskrift bekräftat. Stockholm den 29 Augusti Åhr
efter vårs Herres Jesu Christi Nåderike Födelse Ett Tusend Siu-
hundrade och på det Trettjonde Åttonde.

(Härunder runt sigill med initialerna "L. S.") På dragande Kall och
Embetes wägnar

(?) Palmsteen (?)

Alb(ert?) Lindcrantz Carl von Froost (?) I(?) Halfvenstierna

L(?) Drufwa C: H: Rålamb Olof(?) Leejenstedt(?)

S: I: Leyenmarck L: Törne

Att förestående skattebref är i dag här
på LandsContoiret upwist och Annoterat
det Attesteras, och hänwisas detta till
Härros ("Härads" (?)) skrifwaren utj orten som har
att utj Cronones Jordebook
införa N:o 2: 3/16 utj Grönhult
under Skatte Titul.
Christianstads Läns LandsContoir
d: 24. Nov: 1739.
T: (?)candh

För mig uppwist, och behörigen Annote-
rat, hwar efter detta hemman utj
Jordebooken wederbörligen skall
blifwa Observerat. Balsby d: 13
Decembr 1739 /.
B: Hindrichsson